

NEĮGALAUŠ KŪNO ASMENS TAPATYBĖS KAITA XX AMŽIAUS PIRMOJE PUSĖJE: PRANO DAUNIO *VARGO KELIAIS. ATSIMINIMAI IŠ KOVŲ DĖL NEPRIKLAUSOMYBĖS IR AKLŪJŲ GYVENIMO*

Aistė Birgerytė

Vilniaus universiteto
Lietuvių literatūros katedros magistrė

Prano Daunio (gim. 1900), regėjamą Nepriklausomybės kovose praradusio Lietuvos kariuomenės savanorio, rašytojo¹, kompozitoriaus, aktyvaus tarpukario Lietuvos visuomenės veikėjo, atsiminimų knyga *Vargo keliais. Atsiminimai iš kovų dėl nepriklausomybės ir aklujų gyvenimo*² laikytina pirmąja neįgalaus kūno asmens autobiografija XX amžiaus lietuvių literatūroje. Knyga pasirodė 1933-iaisiais drauge su Gabrielės Petkevičaitės-Bitės autobiografinio romano *Ad astra* pirmuoju tomu, trejais metais aplenkė 1922 metais parašytą, bet tik 1936-aisiais išleistą Jono Basanavičiaus autobiografiją *Mano gyvenimo kronika ir nervų ligos istorija 1851–1922*. XX amžiaus 4-ajame dešimtmetyje suintensyvėjęs neįgalaus (arba ligoto) kūno asmens autobiografinių pasakojimų diskursas svarbus keliais aspektais. Pir-

miausia būtent šiuo laiku kalbėjimas apie neįgalaus kūno asmens patirtį peržengė laiško, privataus išsakyto (pasisakymo), erdvės rėmus ir tapo viešųjų literatūros žanrų – atsiminimų, autobiografinių romanų – tema. Tai naujas ne tik tuometės lietuvių literatūros problemikos, bet ir Lietuvos neįgalaus kūno asmens sąmoningumo istorijos posūkis, žymintis pakitusią neįgalių žmonių individualią savivoką ir viešąją laikyseną. Antrasis ryškus šio laikotarpio bruožas – drąsesnės ir atviresnės kalbos apie neįgalaus kūno asmens patirtį atsiradimas, žymėjęs XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios retorinių tendencijų kontroversiškumą, ryškiausiai matomą Daunio atsiminimų knygoje.

Kaip matyti iš ano laiko kultūros žmonių privačios korespondencijos ir viešųjų tekstų, XX amžiaus pirmoje pusėje, kaip ir XIX amžiaus pabaigoje, apie žmogaus kūniškąją patirtį, taip pat ir kūno negalias, kalbėta tik tautinių visuomeninių išipareigojimų kontekste. Pozityvistinę nuostatą, kad individualus asmens gyvenimas ir jam priskiriamos patirtys yra bereikšmės, palyginti su visuomeniniais in-

¹ Be atsiminimų knygos, Daunys dar parašė ir išleido novelių rinkinį *Ties likimo sostu* (1937), apysaką *Benius Vanagas* (1940).

² Pranas Daunys, *Vargo keliais. Atsiminimai iš kovų dėl nepriklausomybės ir aklujų gyvenimo*, Kaunas: autoriaus leidinys, 1933. Toliau straipsnyje cituojant šią knygą po citatų nurodomi tik puslapiai.

teresa, tautinės bendruomenės rūpesčiais ir asmens išsipareigojimais jiems, reprezentuoja tiek Bitės autobiografinis romanas, tiek Basanavičiaus gyvenimo kronika. Skirtumas tarp jų dviejų tik tas, kad Bitės romano pagrindinės herojės Elzės personažų rašytoja sąmoningai siekia eliminuoti kūnišką patirtį iš viešojo gyvenimo (kiek toji pastanga kūrinyje sėkmingai realizuota, kitas klausimas), o Basanavičiaus autobiografijoje dokumentiškai aprašytas kūniškasis patyrimas tampa intensyviausio autoriaus visuomeninės veiklos papildomu reikšmingumu. Tačiau ir Bitės, ir Basanavičiaus tekstuose tvirtinama ta pati ideologinė nuostata (ji matoma ir Vinco Kudirkos, Povilo Višinskio privačioje korespondencijoje): įvairios asmens kūno patirtys, taip pat ir kūno negalia, viešojoje erdvėje nėra svarbios be papildomų viešosios veiklos argumentų. Pagal pozityvistinį asmens viešosios tapatybės modelį kūno patirtis negalėjo būti suvokiama kaip esmingai žmogaus savivoką formuojantis veiksnys.

Tačiau pozityvistinė pozicija XX amžiaus pirmoje pusėje buvo ne vienintelė. Minėtai nuostatai oponavo to meto lietuvių literatūroje ir kultūroje suintensyvėjusios moderniosios sąmonės eksplikacijos, akcentavusios asmens individualumo vertę, gynusios įvairias jos apraiškas. Modernėjančiuose literatūros tekstuose (Jono Biliūno, Igno Šeiniaus, Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės, Albino Juozapo Herbačiausko, Jono Grušo ir kt.) didėjo dėmesys individo problemoms, pasitikėjimas atskira žmogaus patirtimi (taip pat ir kūno), ji imta suvokti kaip asmens egzistencijos pagrindas. Šiuo požiūriu modernistinės sąmonės eksplikacijoms priklauso ir Daunio atsiminimai, kurie regėjimo negalios problemika papildė modernios literatūros autorių XX amžiaus pir-

moje pusėje ypač mėgtą asmens psichikos labilumo temą, lyties problemų klausimus.

Moderniosios tapatybės tyrinėtojo Anthony Giddenso teigimu, „pamatinis pasitikėjimas yra tiek asmens tapatumo, tiek kitų asmenų bei objektų tapatumo ugdymo sąlyga“³. XX amžiaus pirmos pusės lietuvių kultūroje atvirumas individualiai žmogaus patirčiai išties suformavo laisvesnes asmens tapatybės projekcijas, taip pat, keisdamas viešosios sąmonės orientyrus, išplėtė ir tautinės savivokos matmenis. Viešasis tautos gyvenimas imtas suvokti ne tik kaip bendrųjų visuomenės programų, bet ir kaip atskirų jos narių individulių patirčių santalka. Apie tai kalbama ir Daunio knygoje, kurios autorystė šalia vardo ir pavardės papildyta prierašu „Aklas Lietuvos karo invalidas“. Šis prierašas ženklina ne tik autoriaus biografiją, bet ir viešąją *Vargo keliu...* recepciją: herojinis negalios atspalvis – regėjimas, prarastas kovose dėl Nepriklausomybės, – leidžia autoriui atvirai kalbėti apie savo negalią, tikintis, kad tai gali būti visuotinai svarbu. Bet ar iš tiesų yra taip? Ar fizinės galios praradimas ginant tautos valstybingumą skatina tautinę sąmonę jautriau reaguoti į neįgalų (Daunio atveju – aklo) žmogaus patirtį? Ar tokia patirtis yra adekvačiai suvokiama tada, kai tampa naujos asmens fizinės, psichologinės ir visuomeninės tapatybės perspektyva, atverianti iki tol nežinotus viešosios veiklos horizontus, kurie ne redukuoja, bet plečia kūniškojo patyrimo raišką?

Šiame straipsnyje Daunio atsiminimų knyga bus interpretuojama kultūrologinių neįgalaus kūno studijų kontekste. Konceptualizuo-

³Anthony Giddens, *Modernybė ir asmens tapatumas (Asmuo ir visuomenė vėlyvosios modernybės amžiuje)*, Vilnius: Pradai, 2000, 60.

jant aklo žmogaus savivokos formavimosi lauką, atidesnis dėmesys kreipiamas į fizinės ir tautinės tapatybės sąsają. Toks Daunio atsiminimų interpretacijos rakursas, regis, adekvačiausiai rekonstruoja regėjimo netekusio asmens tapatybės struktūrą, joje iškyla aklo žmogaus socialinės ir kultūrinės patirties bei jos raiškos klausimai, kurie šiame straipsnyje yra pamatiniai.

Kultūrinio tapatumo pradžia: „...rašiau aklujų raštu“

Pasak Vytauto Kavolio, „autobiografijos pradžia atskleidžia tai, kas privalėjo egzistuoti (arba įvykti), kol individo gyvenimui atsirado galimybė pradėti keistis į prasmingą istoriją. Autobiografijos pabaiga kaip užbaigtas tekstas [...] rodo kitiems, į ką transformavo individą jo gyvenimo mechanizmas, ką jo gyvenimas jam reiškia tada, kai jis yra pasirengęs jį palikti“⁴. Daunys savo autobiografinį pasakojimą pradeda neabejodamas jo prasmingumu. Knygos „Pratarmėje“ jis rašo: „Netekęs regėjimo, pradėjau ir kitokį gyvenimą. Taigi daugiau nei prieš dešimt metų likau aukščiausios rūšies naujakurys. Bet aš nesu pesimistas. Tas pats veržimasis, ieškojimas gyvenimo vertybių, sveiko širdžiai džiaugsmo dar ir dabar mano sielai savas. Aš noriu visuomet būti gyvenimo dalininkas“ (3–4). Autobiografijos pradžios akcentas – regėjimo netektis, aklumas – žymi iš principo pasikeitusią (palyginti su XIX amžiaus pabaigos autorių) atsiminimų rašymo intenciją: žmogaus gyvenimas tampa svarbus tiesiog dėl savo individualumo, tik konkretų asmenį ištikusių patirčių, kurios gali nieko ben-

⁴ Vytautas Kavolis, „Savojo ‘aš’ istorijos ir socialumo žemėlapiai“, *Civilizacijų analizė*, Vilnius: Baltos lankos, 1998, 42.

dro neturėti su visuotinai pripažįstamais ir vertinamais dalykais. Apie aklo žmogaus patirtį pasiryžtama rašyti neabejojant, ar regėjimo netekimas yra pakankamas įvykis autobiografiniam pasakojimui, kuris pretenduoja tapti svarbus viešajai XX amžiaus pirmos pusės kultūros erdvei, pradėti. Apakimas rašytojo suvokiamas kaip reikšminga riba, keičianti ne tik gyvenimo būdą, fizinį tapatumą, bet ir jo socialinės bei kultūrinės elgsenos motyvaciją. (Tai puikiai iliustruoja ir knygą užbaigiantis egzaltuoto stiliaus etiudas „Mano karalaitė / Mano tamsaus gyvenimo dešimtmečiui paminėti“.)

Būti *gyvenimo dalininku* Dauniui reiškė siekti aktyviojo gyvenimo dalies, kuriai priklausė ir jo refleksija. Knygos pradžioje pasirodžiusi ir leitmotyviškai visame tekste kartojama naujakurio metafora („daugiau nei prieš dešimt metų likau aukščiausios rūšies naujakurys“) žymi subjektyvios neįgalaus kūno asmens patirties kaip *įsigyvenimo* naujoje fizinėje, socialinėje ir kultūrinėje tikrovėje pasakojimo perspektyvą ir šiuo požiūriu leidžia Daunio *Vargo kelius...* interpretuoti šiandieninių literatūrologinių neįgalaus kūno asmens tyrinėjimų kontekste. Pastarieji neįgalaus kūno žmogaus *autobiografiją* traktuoja kaip labiausiai kūno subjektyvumą reprezentuojantį žanrą. Pasak įvairias negalias turinčių žmonių autobiografijų tyrinėtojo Thomo G. Couserio, „šiose autobiografijose ryškiausiai matomi neįgalaus asmens gyvenimo ir jo fizinės patirties *prasmės* akcentai, atskleidžiantys pamatines supratimo, kas yra neįgalus kūnas, prezumpcijas“⁵. Literatūrologiniai neįgalaus kūno as-

⁵ Thomas G. Couser, „Embodied Rhetoric: Disability in Language and Culture“, by James C. Wilson and Cynthia Lewiecki-Wilson, *Conflicting Paradigms: The Rhetoric of Disability Memoir*, Southern Illinois University Press: Carbondale and Edwardsville, 2001, 78.

mens autobiografijų tyrimai remiasi literatūros antropologijos nuostata, pagal kurią literatūra suvokiama kaip *tiesioginio išsiskyrimo erdvė*. Neįgalaus kūno vaizdinius Vakarų literatūroje ir kultūroje tyrinėjančios amerikiečių literatūrologės Rosemarie Garland Thomson teigimu, neįgalaus kūno asmens patirtis keičiasi priklausomai nuo to, kaip ji aprašoma ir interpretuojama sau ir kitiems⁶. *Išsiskyrimą* akcentuojant kaip pagrindinį neįgalaus kūno asmens autobiografijų rašymo motyvą, autobiografiniai pasakojimai skirstomi į *terapinius* ir *emancipacinius*. Pirmiesiems svarbesnė vadinamojo terapinio rašymo (kai „dejuojantis“, „rėkiantis“ rašymas apie kūno negalią patiriamas ir suvokiamas kaip gydantis) problemika, kurią analizuojant paprastai parodoma, kaip autoriui rašant ar *išsirašant* gali būti psichologiškai sveikstama, tarsi nutolstant nuo skausmingos patirties, prasmingai ją įreikšminant. Emancipaciniuose neįgalaus kūno asmens autobiografiniuose pasakojimuose labiau grįžtama prie bendrųjų simbolinių sistemų (šviečiamosios literatūros funkcijos), tvirtinama, kad atvirai rašant apie kūno patirtį ir formuojant *pozityvų neįgalaus kūno asmens vaizdinį* plečiamos epistemologijos galimybės ir kuriama nauja pažinimo strategija. Daunio *Vargo keliuose*... ryškesnė emancipacinio autobiografinio pasakojimo tendencija: autoriaus sąmoningai akcentuojami regėjimo negalios įgijimo, jos įsameninimo (pripažinimo) ir pozityvios reikšmės ieškojimo etapai, per kuriuos pasakojamas aklo žmogaus gyvenimas, virstantis jo *prasmės* istorija. Taigi ir jau minėta *naujakurio* me-

tafora knygoje ženklina ne apskritai žmogaus, o būtent aklo žmogaus autobiografijos (paties aklojo autoriaus parašytos gyvenimo istorijos) pradžia („Netekęs regėjimo, pradėjau ir kitokį gyvenimą“), kai ne tik pasiryžtama pasakoti apie savo *įsikūrimą* kitokioje aklių žmonių gyvenimo tikrovėje, kuri Dauniui, dvidešimt trejus metus gyvenusiam reginčiųjų pasaulyje, buvo nauja, neįprasta, reikalaujanti papildomų paaiškinimų, bet ir svarstoma, kiek aklas rašytojas turi galimybių tokį gyvenimą ir tokią savo patirtį fiksuoti.

Daunio autobiografiniai atsiminimai XX amžiaus pirmos pusės lietuvių literatūros kontekste yra ypatingas tekstas. Jame pasiryžtama atvirai kalbėti apie subjektyvią aklo žmogaus patirtį ir taip plėsti neregystės pasaulio pažinimo lauką. Tai yra apskritai pirmasis tekstas lietuvių literatūroje, kur prabylama apie neįgalaus kūno asmens tapatybės kultūrinės raiškos – *rašto* – įvairovę, ji suvokiama ir iškeliamą kaip svarbi ir savarankiška problema. Kultūros (taip pat ir literatūros) požiūriu aklo žmogaus tapatybė yra gyvenimo patirties refleksija, į asmens individualios savivokos lauką įtraukianti *rašto* lygmenį kaip esminį jo *savasties* matmenį. Daunys *Vargo keliu*... „Pratarmėje“ prisipažįsta: „Šiuos atsiminimus aš rašiau *aklųjų raštu* (*išskirta* – A. B.). Paskui diktavau perrašintojams. Akliųjų raštu rašant, sunku ką nudailinto, nulyginto pasiekti, ypatingai man, nes man vis dar savas ir artimas anų šviesiųjų dienų gyvenimas, dar taip jautriai atsiliepia atsiminimuose. Kiek nesklendžiai parašęs, ne taip lengvai perbrauksi ir parašysi kitaip. Mintis kartais nutrūksta ir jau susigaudyti sunkiau. Ne taip kaip reginčiam – metei akimis ir jau turi vaizdą. Dėl to, tikiu, šie mano raštai nepasižymi nei stiliaus lankstumu, nei dideliu minties

⁶ Rosemarie Garland Thomson, *Extraordinary Bodies: Figuring Physical Disability in American Culture and Literature*, New York: Columbia University Press, 1997, 19.

nuoseklumu, nors palyginamai darbo įdėta gana daug. Taigi ir rašant buvo einama tokiais pat vargo keliais, kuriais ėjo ir visos mano gyvenimo dienos. Dėl to visa ir pavadinu **Vargo keliais** [išryškinta autoriaus – A. B.]“ (4).

Knygos pavadinimo motyvacijoje aktualizuoja autoriui svarbi jos rašymo konkretyba, netiesiogiai kelianti ir neįgalaus kūno asmens autobiografijai aktualų *techninio prieinamumo* klausimą: kaip gali būti kuriama literatūra, kai pagrindinis jos kūrybos veiksmas – rašymas – savo įprastomis technikomis neįmanomas? Tokį išpūdį patvirtina ir tolesnė teksto plėtotė: Daunys aklų žmonių raštingumą (kaip techninę išsilavinimo įgijimo galimybę, leidžiančią kalbėti apie savo patirtį) tiesiogiai siejo su jų, taip pat ir visuomenės sąmonėjimo procesais. Apie tai ne vienoje savo studijoje yra rašęs ir Couseris, teigdamas, kad *techninis* neįgalaus kūno asmenų autobiografijų klausimas turi būti suvokiamas ne tik kaip kultūrinio, bet ir kaip *grynai literatūrinio* (kaip raštiško pranešimo) *prieinamumo* problema, kuri gali pasirodyti antraeilė aprašant gyvenimą, tačiau iš tikrųjų yra svarbi, nes tiesiogiai susijusi su kūno negaliomis⁷. Pasak tyrinėtojo, nepaisant šiuolaikinių technologijų neįgalaus kūno žmonėms (pavyzdžiui, balsą atpažįstančių programinių įrangų), literatūrinę autoreferenciją dar vis riboja įvairios kūno negalios. Akli, kurti, paralyžiuoti ar kitų jutiminių neįgalumų žmonės neturi vienodų galimybių naudotis įprastinėmis rašymo technikomis (pavyzdžiui, žmonėms, turintiems kelias kūno negalias, vien ilgo teksto parašymas yra fiziškai sudėtingas). Keliami hipotezė, kad būtent dėl

⁷ Couser, 77.

techninio neprieinamumo pasaulio literatūros istorija žino daug mažiau autentiškų neįgalaus kūno žmonių autobiografijų nei, pavyzdžiui, lyties ar etninių mažumų⁸. Tačiau iki šiol šią problemą fiziškai sveiki rašytojai ir literatūros kritikai arba išvis ignoruoja, arba ne iš karto pastebi ir suvokia⁹. Neįgalaus kūno asmens autobiografijų tyrinėtojai pagrįstai kelia šių autobiografijų ir jų interpretavimo patikimumo klausimą, svarstydami, ar galima būti visiškai tikriems, kad nebus pažeistas (per stilistinę ar prasminę padedančiojo cenzūrą) neįgalaus kūno reprezentavimo autentiškumas, kai žmogui, rašančiam literatūrinius tekstus, reikės ir kito žmogaus techninės pagalbos. Šią svarbią XX amžiaus pradžioje literatūrologijos (ir ypač lietuvių) problemiką savo knygos pradžioje nurodo ir Daunys („Paskui diktavau perrašinėtojams“), tačiau labiau jos nekonkretizuoja, o telkiasi ties rašymo aklųjų raštu detalėmis.

Rašymas aklųjų raštu, nors Daunio knygos „Pratarmėje“ ir aktualizuos kaip techninė literatūros kūrimo (rašymo) problema, tekste labiau aiškinamas kaip aklo rašytojo kultūrinės tapatybės raiška, žyminti šios tapatybės formavimosi procesą, išgyvenimo nereginiųjų tikrovėje etapus ir tokio gyvenimo perspektyvas. Apskritai reikia pažymėti, kad svarstant neįgalaus kūno žmonių autobiografijų rašymo (kaip ir kito literatūrinio darbo) techninio prieinamumo problemą vertėtų atsižvelgti į tai, jog regėjimo netekusių žmonių padėtis visada buvo jiems palankesnė – aklieji jau pusantro šimto metų turi savo raštą, dar vadinamą Brai-

⁸ Ten pat, 77.

⁹ Ten pat, 78.

lio raštu¹⁰. Daunys visada pabrėžė aklujų, arba *savojo*, rašto vertę kaip svarbų veiksnių regėjimą praradusių žmonių sąmoningumui: „Žinau pats iš savęs. Niekuomet nejutau tiek laimės ir džiaugsmo, kaip tada, kai išmokau aklujų raštu skaityti. Išsyk pasijutau, kad nesu išskirtas iš socialinio bendradarbiavimo. Radau gyvenimo prasmę“ (110). Apie aklujų rašto įtaką neregųjų savivokai Daunys kalba prisimindamas savo mokslus Rygos aklujų institute: „Akliesiems rašyti ir mokytis muzikos labai palengvino Brailis. Jis sugalvojo tam tikras gaidas ir pritaikė akliesiems. Brailis pats buvo aklas. Jis, turėdamas vos trejus metus, peiliu išsidūrė sau vieną akį. Po to greitai neteko ir kitos. Tada mažas Brailiukas lankė Paryžiaus aklujų institutą. Jį pabaigęs buvo paskirtas tame pačiame institute muzikos mokytoju, kur bemoxydamas ir sukūrė tam tikrą gaidų sistemą. Sistema dabar labai išplitusi ir priimta viso pasaulio aklujų institutuose. [...] Sistema paprasčia. Yra 6 reljefiniai taškeliai, iš kurių padaromos visos raidės ir gaidos. Dabar aklieji gali skaityti sunkiausius muzikos veikalus be mokytojo pagalbos“ (104). Mokytis tokio rašto, pasak autorius, nelengva, bet įdomu: „Išsyk buvo keista. Rašyti buvo didelė metalinė lenta –

lyg knygos formato. Į lentą reikėdavo įdėti specialų popierių ir iš dešinės į kairę rašyti – badyti specialia ylyte tam tikrą skaičių kiekvienai raidei ar gaidai. Kiekvienam ženklui savotiška taškų padėtis – horizontalinė, vertikalinė ir t. t. Aklujų visas raštas kombinuojamas tik iš 6 taškų. Išėmus iš metalinės lentos popierių jau reikalinga skaityti iš kairės į dešinę“ (75).

Aklųjų rašto atsiradimo istorija, Brailio asmenybės pristatymas ir šio rašto mokymosi detalizavimas knygoje nėra atsitiktinis. Pats Daunys 1927 metais pritaikė Brailio abėcėlę lietuvių kalbai, remdamasis latvių, vokiečių ir kitų lotynų raidyno kalbų abėcėlėmis. Daunio modifikuotas lietuviškas aklujų raštas buvo pradėtas naudoti Kauno aklujų institute. 1930 metais, įrengus Kauno aklujų institute spaustuvely, išleista pirmoji lietuviška knyga Brailio raštu – mokytojos Viktorijos Genytės parengtas Aklujų instituto pirmai klasei elementorius *Mūsų šviesa* (tiražas – 20 egzempliorių); 1962 metais pasirodė ir pirmoji garsinė lietuviška knyga. Tačiau *Vargo keliuose...* ypatingu dėmesiu aklujų raštui (detalizuojama jo europinė ir lietuviškoji istorija) autoriaus siekta suprobleminti (tiesa, stilistiniu požiūriu kiek padrikokai) specifinį knygos rašymo procesą, atskleisti subjektyviąją jo patirtį.

Aklųjų raštas, pasak Daunio, nėra tik kita rašymo technika – tai ir kitas mąstymo būdas, specifiškai pasirodantis literatūriniame tekste. Prisiminkime jau cituotą Daunio prisipažinimą: „Kiek nesklandžiai parašęs, ne taip lengvai perbrauksi ir parašysi kitaip. Mintis kartais nutrūksta ir jau susigaudyti sunkiau. Ne taip kaip reginčiam – metei akimis ir jau turi vaizdą [...]“. Tai reikšminga pastaba apie aklujų rašto praktiką: nesklandžiai parašęs, lengvai nenubrauksi, neperrašysi – neatliksi įpras-

¹⁰ Aklujų rašto pagrindas yra Charleso Barbier komunikacijos sistema, kuri buvo skirta kareiviams, dirbusiems esant nepakankamam apšvietimui ar naktį. Tačiau išmokti Barbier sistemą jiems buvo per sudėtinga ir ginuotosios pajėgos jos atsisakė. 1821 metais Barbier apsilankė Nacionaliniame aklujų institute Paryžiuje, kur susipažino su Luji Brailiu. Šis surado esminį Barbier sistemos trūkumą: žmogaus pirštas negali apčiuopti viso rašmens elemento nepasislinkęs ir todėl nepajėgia greitai persikelti nuo vieno simbolio prie kito. Brailis modifikavo Barbier rašmenį į šešių taškų rašmens elemento sistemą, kurią kaip aklujų raštą pirmą kartą paskelbė 1829 metais Paryžiuje. 1878 metais šis raštas tapo žinomas visame pasaulyje. 1837-aisiais pasirodė pirmoji Brailio raštu parašyta knyga „Prancūzijos revoliucija“.

tų teksto rašymo veiksmų, modeliuojančių (disciplinuojančių, koreguojančių) ir mintį. Rašymo (taip pat ir rašančiojo) autorefleksijos – metei akimis į prirašytą lapą ir jau turi vaizdą – pakitimas (negali peržvelgti, ką parašė, taisyti ar tęsti) koreguoja ir per rašymo procesą vykstančio mąstymo pobūdį. Daunio atveju šis mąstymas tampa fragmentiškas, eskinis, nes privalu čia pat atlikti rašymo momentu spontaniškai kylančių atminties vaizdinių atranką, tuojau ieškoti jiems kuo tikslesnės literatūrinės raiškos. Tai nėra vien autoriaus pasiteisinimas ar savo teksto vertinimo išlyga („Aklųjų raštu rašant, sunku ką nudailinto, nulyginto pasiekti [...] Dėl to, tikiu, šie mano raštai nepasižymi nei stiliaus lankstumu, nei dideliu minties nuoseklumu, nors palyginamai darbo įdėta gana daug“), nors techninio rašymo komplikotumo (rašymo *vargas*) akcentas autoriui ir buvo svarbus. Ypatingas Daunio dėmesys aklųjų raštui yra ir lankstesnio tekstų, parašytų skirtingomis rašto technikomomis, vertinimo siekis, menkai tesuprastas ne tik XX amžiaus pradžios, bet ir šiuolaikiniuose literatūros vertinimuose, aktualizavęs neregio fizinės tapatybės pasirodymą per rašymo procesą. Mat aklųjų raštas – tai rašymas kūnu, kaip pasakytų Héléne Cixous (ypač aktualinant taktilinę šio rašymo patirtį), kuris yra rašančiojo fizinės, socialinės ir kultūrinės tapatybės išraiška. Iškėlęs aklųjų rašto, kaip atskiros kultūrinio ir socialinio gyvenimo nuošalėje esančios subkultūros, problemą ir tik paskui pradėjęs kalbėti apie aklo žmogaus fizinės ir socialinės savivokos specifiką, Daunys savo patirties atsiminimuose išpaudė integralų jų interpretavimo kodą, emancipacinę aklo žmogaus gyvenimo prasmės istoriją, skatinančią atidžiai skaityti bendruose XX amžiaus pirmos pusės kultūros kontekstuose.

Integralusis tapatybės matmuo:

„esu aklas žmogus, Lietuvos patriotas“

Neįgalus kūno asmens patirties tyrinėtojai, analizuodami neįgalių žmonių autobiografinius tekstus ir kitokią meninę jų raišką, tvirtina, kad dažniausiai vienu asmens savybių (čia paprastai kalbama apie fizinę) netektis iš esmės nesuardo asmens psichoemocinės struktūros, jo temperamento, tik keičiasi neįgalus kūno asmens sąmoningumo ir jo viešosios raiškos perspektyvos, kinta savęs ir aplinkinių vertinimo kriterijai¹¹. Kiekvienu atveju šis pasikeitimas yra savitas ir individualus. Daunys savo autobiografinių atsiminimų knygoje taip pat kalba apie negalios neišcentruotą savo asmenybės branduolį. Tiesa, ne tiesiogiai, o pasakodamas savo – neregio – gyvenimo istoriją podraug su kitokios savo patirties (patriotinės ir visuomeninės) epizodais. Daunio *Vargo keliuose...* reprezentuojama iš principo kita neįgalus žmogaus gyvenimo aprašymo schema nei, tarkim, Basanavičiaus autobiografijoje, kurioje autoriaus negalavimai dar nėra suvokiami kaip neatskiriama žmogaus patirtis; apie ligą rašoma reikšmingos visuomeninės veiklos kontekste ir liga tampa dar vienu šios veiklos ir ją vykdžiusio asmens *ypatingumo* argumentu.

Daunio atsiminimuose kūno negalios – regėjimo netekties – įgijimo ir įsmeninimo procesas yra ne šalutinė, bet *pagrindinė* autobiografinio pasakojimo tema, atskleidžianti autoriaus gyvenimo dokumentiką ir jo viešosios laikysenos motyvaciją. Pasakojimas apie aklojo patirtį prasideda keliais ryškiais aklumo „įgijimo“ epizodais (iki jų autorius prisimena apie savo apsisprendimą stoti į Lietuvos savanorių

¹¹ Thomson, 54.

gretas, 1919 metų istorinę situaciją ir kareiviško gyvenimo kasdienybę). Iškalbingi pirmieji akių sužalojimo fragmentai: „Prasidėjus mūšiai, iš pirmo namo pro langą ėmė smarkiai šaudyti. Tada prisilenkęs prie to namo užsitaisiau granatą ir įsviedžiau vidun. Granata sprogo ir pro išmuštus langus išsiveržė juodas dūmų kamuolys. Tada slinkom prie kito namo. Keliskart iššovus, išgirdau, kaip suskambėjo lango stiklai, bet iš pradžių nesupratau, kad į mus lenkas išmetė granatą. Instinktyviai kažką nujaučiau ir griuvau žemėn. Ir vos tik spėjau prisiglausti, kaip išgirdau baisų trenksmą. [...] Spjaudydamas iš burnos žemes – čiup – ogi mano kailiniukai taip pat šlapi. Be to, į akis taip pat kažkas šlapias pradėjo slinkti. Akys ėmė temti. Aš jau nebemačiau virš kaimo skraidančių mūsų raketų“ (59). Ieškota būdų sužeistoms akims gelbėti: „Man padarė operaciją. Po jos gydytojai manė, kad su kairiaja akimi dar matysiu. Bet ir gydytojai, ir aš apsišvylėm. Man buvo nei geriau, nei blogiau. Dešiniajai akiai operacijos nedarė, nes jos obuolys buvo suminkštėjęs. Ji nuo vaistų kiek pradėjo taisyti, ir aš po truputį pradėjau matyti. Iš pradžių susiskaitydavau, kiek palatoj langų, vėliau – kiek stiklų“ (62–63). Tačiau regėjimo pagerėjimas buvęs laikinas: „Kartą eidamas iš bendrabučio Vytauto prospektu į karo muziejų, nužengiau nuo šaligatvio ir smarkiai susitrenkiau. Tučtuojau iš viršaus ant mano akių užslinko tirštas juodas debesis. Po to per keturis mėnesius mano akys užtemo visiškai. Visiškai nustočiau ir vilties kada nors praregėti, nes gydytojai pasakė, kad kraujas užliejęs akių kameras, o operacijos jokių būdu daryti negalima. Akių obuoliai visai silpni – minkšti; po operacijos galėjo įvykti visiška akių atrofija“ (65). Nebe mūšio lauke, o silpnaregiui menkai pri-

taikytoje XX amžiaus pradžios Kauno urbanistinėje aplinkoje, neatsargiai nužengus nuo šaligatvio, prarandama paskutinė galimybė išsaugoti silpnai, bet vis dėlto matyti galėjusią dešiniąją akį: „Taigi reikėjo susitaikyti su mintimi, kad amžinai neregėsiu, kad mano gyvenimas bus amžina naktis, be žvaigždžių, mėnesio, – tamsi plati naktis. Graudulingai svarsčiau savo buitį vėl iš pradžios. Ir visas mano kelias tamsus ir tamsus. Ne man žydės gėlės, žaliuos platūs laukai, nežavės melsvasis, erdvės dangaus kupolas. Ir saulė, ir žvaigždės, ir mėnulis nuo manęs tolyn, tolyn, įsinėrė į nesuprantamus rūkus“ (65–66).

Etapiškas regėjimo negalios „įgijimo“ istorijos pasakojimas kiek kitame kontekste leidžia interpretuoti ir knygoje pernelyg gausius egzaltuotus gamtovaizdžių pasažus, esančius vos ne kiekviename regėjimo netekimo aprašyme: „Kankino liūdnos mintys dėl mano akių. Šviesą tik vaizdavausi. Puikiai įsivaizdavau, koks galės būti mano gyvenimas, kai nematysiu. Būsiu niekam tikęs, negalėsiu dirbti. Kas bus? Nesumerkdavau per naktis akių. Mintimis aplėkdavau Lietuvos laukus – kalnus ir lygumas ir niekur mano siela nerasdavo nusiramavimo“. Mintimis „aplekiamas“ Lietuvos kraštovaizdis (kalnai, lygumos) nors ir nesuteikia nusiramavimo, bet tampa svarbiu nekontančio asmens tapatumo patvirtinimu: netekus regėjimo (pakitus fizinei tapatybei), niekur nedingsta kitos asmens ypatybės (tautinės, emocinės, psichologinės), kurių akcentavimas stiprina žmogaus egzistencijos atramas. Dainio autobiografinėje knygoje būtent per gamtos vaizdinių atmintį „prisimenamas“ regėjimo netekties nutolintas emocinis pasaulis, asmeninis temperamentas, gyvenimo būdas. Gimtojo kraštovaizdžio prisiminimai, viena

vertus, pasakotojo sąmonėje iškelia jo, Lietuvos savanorio, istoriją kaip atskirą gyvenimo (taip pat ir knygos) siužetinę liniją, kita vertus, žymi ir bendresnius jo asmenybės formavimosi kontūrus. „Duobėje tūnodamas vakarais daug svajodavau. Bet niekas manęs taip nežavėjo, kaip raudonas lyg kraujas saulėlydžių dangus. Vaizduotėje kildavo įvairiausių vaizdų: įsisiūbudavo drąsa ir pasiryžimai. To visko aš lyg ir nesuprasdavau, tačiau tie vaizdai ir svajojimai savaimingai veikė mano psichiką. Norėdavau palikti žemę ir kilti į puošnų ir nuostabų aukštybių pasaulį. kažkas ten mane viliojo ir lyg laimės kelią po kojomis tiesė“ (7), – rašo Daunys, prisimindamas, kaip slapstėsi drauge su arklais, kuriuos norėta atimti, žemės duobėse, vengdamas mobilizavimo į bolševikų kariuomenę. *Žemės duobėje*, įslaptintoje erdvėje, ne tik plėtėsi emocinis jaunuolio pasaulis, stimuliuojamas ryškių gamtos vaizdų („raudonas lyg kraujas saulėlydžių dangus“) išpūdžių, bet ir brendo patriotiniai jausmai („įsisiūbudavo drąsa ir pasiryžimai“), tvirtindami jauno žmogaus tautinį tapatumą ir sąmoningą norą jį saugoti: „Tada imdavau svajoti apie besikeliančią iš ilgo miego Lietuvos nepriklausomybę. Visa širdimi troškau būti Lietuvos savanoriu ir drauge su kitais mūsų šalies broliais vyt lauk ‘pasaulio lygintojus’“ (4). Kraštovaizdžio vaizdai, jų emocinė refleksija („tie vaizdai ir svajojimai savaimingai veikė mano psichiką“), knygoje autoriaus prisimenami kaip tautinės ir pilietinės tapatybės formavimosi impulsai (dažnai minimas etnonimas: *Lietuvos* nepriklausomybė, *Lietuvos* savanoriai), tapę lemtingi jauno žmogaus asmeniniams apsisprendimams: „1919 m. birželio mėn. 10 d. pabudau anksti – tik prašvitus. Lovoje varčiausi ilgai, bet užmigti niekaip nega-

lėjau. Daug galvojau. Galvoje nuolat stovėjo graži Lietuvos ateitis. [...] Pagaliau rimtai pasiryžau įstoti į Lietuvos kariuomenę savanoriu. Nutariau – padariau. Paskubom atsisveikinau namiškius, gimines ir išdūlinau į Utenos komendantūrą. Namuose kilo triukšmas, bet aš buvau neperkalbamas“ (13). Besąlygiškas jauno žmogaus pasitikėjimas *idėja* kaip tautinės bendruomenės gyvenimą motyvuojančia ir argumentuojančia galia jaunuolį skatino nepaisyti nei socialinės (aplinkinių, namiškų reakcija), nei fizinės tikrovės reglamento: „Vadas mane nuo galvos iki kojų permetė akimis, lyg, rodos, norėdamas ką įtartino pastebėti. [...] Jis truputį palaukęs paklausė, ar nesijaučiu esąs silpnas. Aš vikriai atsakiau nesirgęs dar jokia liga ir jaučiuosi labai gerai“ (14).

Kraštovaizdžio kontekste prisimindamas savo tautinio ir pilietinio tapatumo formavimosi erdvę Daunys, kaip jau minėta, netiesiogiai kelia ir asmens patirties integralumo, jos asmenybės vientisumo problemą, kalbėdamas apie asmens tapatybių kaitą, ją suvokdamas ne kaip pertrūkį ar lūžį, bet kaip pereinamumo, sampynos ar tąsos veiksmą: „Vieną kartą su draugu Meškele vidurnaktį man teko stovėti sargyboje. Šventosios krantai labai gražūs. Iš abiejų pusių tęsėsi gūburiuotos kalvos, apaugusios įvairiais krūmais, krūmeliais ir didesniais pušynais. Už pušynų vėl lygūs laukai, žaliuojančios pievos, kur upokšniais srauniai teka skaidrūs vandenys. Aš nemačiau gražesnių Lietuvoje vietų kaip ten apie Šventąją. Ne veltui rašytojas J. Biliūnas prašo savo Julytės, kad jį palaidotų ‘ant Šventosios upės kranto, kūdikėliu kur žaidžiau’“ (21). Šventosios upės peizažas – krantai, apaugę įvairiais krūmais ir pušynais, už kurių plyti lygūs laukai ir pievos, kuriomis teka sraunūs upokšniai ir skaidrūs van-

denys, – yra ir *savas, prigimtinis* sąmonės kraštovaizdis, susijęs su rašančiojo prisiminimais ir taip tapęs jo patriotinės patirties žemėlapiu. Psichologinio virsmo dinamiką atspindi peizažo ritmikoje (aukšti krantai, kuriuos keičia žemai plytintys laukai, intensyvinami sraunių upokšnių ir skaidrių vandenų) pasirodantis Biliūno vardas ir jo testamentinio eilėraščio „Kai numirsiu, man pakaskit...“ (1905) nuoroda yra bene ryškiausias rašančiojo tapatybės kaitos ženklas. Tikėtina, kad Daunio sąmonėje Biliūnas visų pirma iškilo kaip kultūrinis jo intensyviai išgyvento Šventosios upės ir jos aplinkinių peizažo sąskambis. Bet ne tik. Daunys Biliūno eilėraščių perpasakoja akcentuodamas sau svarbų momentą: iš esmės pasikeitus gyvenimo aplinkybėms žmogus instinktyviai ieško atramų, sutelkiančių ir palaikančių jo kaip asmens vientisumą, grąžinančių jo ir aplinkos integralumą. Biliūnas išties turėjo į ką remtis, kam išreikšti savo paskutinę valią – minimą eilėraščių skyrė žmonai Julytei (Julijai Janulaitytei [Biliūnienei-Matjošaitienei]), kuri buvo ir jo, sunkiai džiova sirgusio žmogaus, žmogišką atramą.

Daunio situacija, prisiminus Biliūną, buvo biografiškai kita, bet egzistenciškai ta pati¹². Biliūno eilėraštyje prie pirminių asmens pa-

¹² Biliūnas minėtą eilėraščių, vadinamą jo poetiniu testamentu, rašė likus dvejimėms metams iki savo mirties. Meilės Lukšienės teigimu, kūrinys rašytas autoriui „nuolatos gyvenant po svetimu dangum ir sunkiai sergant, savaime pamažu atsileidus jo saitams su sveikaisiais, pasinėrusiais darbe draugais“ (Meilė Lukšienė, *Jono Biliūno kūryba*, Vilnius: Vilniaus grožinės literatūros leidykla, 1956, 275). Eilėraščių – lyg graudus „Kūdikystės sapnų“ (jie taip pat pradėti rašyti 1905 metų žiemą) kontrapunktas. Nelengvą patirtį turintis žmogus, žvelgdamas į savo gyvenimo saulėlydį, siekiasi jo egzistenciją patvirtinančių, paremiančių ir savaip saugančių dalykų: sekant Biliūno eilėraščių, *gimto sodžiaus, motulės dainelės, lakštingalos skambesio ir lelijos – paveikslo gražiausio...*

tirtų globiančių ir švelninančių atramų grįžtama iš ontologinės perspektyvos – Daunio *Vargo keliuose...* emocinės kraštovaizdžio patirties atmintis skleidžiasi sociokultūriniame kontekste. Ji leidžia autoriui susigražinti savo asmens vientisumą – prisiminti regėjimo netekties kurį laiką kiek užslopintą emocinį pasaulį ir temperamentą (pagal savo prigimtį labiau siekiantį veikti: svajoti, keisti, revoliucionieriškai kovoti), atkuriantį pirminius santykius su artimiausia aplinka, bendruomene: „Tamsiame savo pasauly aš ėmiau planuoti visokius planus. Iš manęs pasidarę aukščiausios rūšies naujakurys – ir materialiai, ir dvasiniai. [...] Kurčia, tamsu, tuščia... Bet norai liko tokie patys, sielos proveržiai kunkuliavo ir aš veržtis norėjau į šviesą, į geresnę buitį“ (66). Žiauri akistata su brutalia karo jėga, pakeitusia autoriaus individualų likimą, keičia ir jo tautinę bei pilietinę savivoką: „Frontas baisus tik sėdintiems namuose, o kai į jį patenki, apsiranti ir jokios nejauti ten baimės. Ašaros, kraujas ir juokas maišosi kaip kratinys. Frontas – lyg žaidimų scena: kariai – artistai. Kada pamatai kraują, tiesiog žmoguje sukyla žvėriškas keršto jausmas, atbukinantis žmogiškumo ir visus baimės jausmus“ (20). Frontas yra kovos laukas, o kare – ir mirtinos kovos. Bet fronto linijos (*idėjų frontai* – taikli Daunio asociacija) egzistuoja ir, atrodytų, taikiame visuomenės gyvenime: žaidimų scena ir žaidėjai juk gali keistis. Fronto linijos – ne tik aštri skirtingų pasaulėžiūrų, pasaulėjautų sankirta, bet ir fizinėmis bei kitomis savybėmis skirtingų jos narių pripažinimas arba atmetimas, socialinis (o XX amžiaus viduryje ir fizinis; priminkime eugenikų teorijos praktiką per Antrąjį pasaulinį karą) jų sunaikinimas. Bandyti į aktyvų tautinės visuomenės gyvenimą įvesdinti jo paribų

je esančius neįgalus kūno žmones XX amžiaus pirmoje pusėje galėjo pasirodyti donkichiška idėja, bet, pasak Daunio, „frontas baus tik sėdintiems namuose, o kai į jį patenki, apsipranti ir jokios nejauti ten baimės“. Regėjimo netektis įvairiais (ir dažnai labai skaudžiais) atžvilgiais iš esmės tik praturtino autoriaus psichoemocinę pasaulėjautą, tačiau nesugriovė jo prigimtinio romantinio polėkio, noro ir aistringo siekio *pertvarkyti* pasaulį, kuris pirmiausia Daunio suvoktas kaip sava tauta, visuomenė, valstybė. Iš pamatų pakito tik jų supratimas: tautą, visuomenę, valstybę sudaro ir tie žmonės, kurie dėl jiems nepalankios sociokultūrinės atmosferos negali visaverčiaiškai dalyvauti viešajame gyvenime. Romantinis pasiryžimas keisti Lietuvos viešosios erdvės struktūrą – gražinti akluosius žmones į aktyvų pilietinės visuomenės lygmenį – *Vargo keliuose...* autoriaus prisimenamas su tokio pačiu entuziazmu, kaip ir jo apsisprendimas stoti į Lietuvos kariuomenę. Tačiau, pasak Daunio, „stoti į kovą dėl aklyjų gyvenimo gali žmogus, tik visiškai su aklu apsipratęs“ (59). Todėl, atsiminimuose prieš pradėdamas pasakoti apie savo kovas dėl regėjimo negalią turinčių žmonių visaverčio gyvenimo, autorius kalba apie savo „apsipratimo su aklu“ etapus, taip subtiliai knygoje atskleisdamas (vietomis neišvengdamas egzaltacijos) savitus aklo žmogaus fizinės ir socialinės savivokos procesus.

Fizinis socialumas, viešasis individualumas

Psichologai pripažįsta, kad susidūrę su fizinės negalios konkretumu (ypač jei ji nėra įgimta, o ištinka vėliau) žmonės išgyvena streso (stipraus susijaudinimo ar visiškos apatijos, pasikeitusios situacijos neigimo) būsenas ir tik pas-

kui fizinės ir psichologinės adaptacijos (savo kūno galimybių pažinimo ir pripažinimo) etapas. Pirmoji *Vargo keliu...* autoriaus psichologinė reakcija į jį ištikusią negalią buvo šokas ne dėl pasikeitusių kūno galimybių, o dėl jų nulemtu socialinio statuso: „Elgeta! Toks žodis mane kratė. [...] Mintys mane apspito ir tyčiojosi iš manęs: „Cha, cha, cha... – elgeta, elgeta! Kaip tu toliau gyvensi? Ar nežaisi karo laukuose? Tu pažinsi amžinai tamsios nakties grožį, ar negerai? Per visą gyvenimą klajosi tamsiais, erškėčiuotais keliais! cha, cha, cha...“ (62) Autoriaus įsivaizdavimas, kad regėjimo netektis gali nusviesti aklyjį į vieną žemiausių visuomeninio gyvenimo sluoksnių – elgetystę, istoriškai nebuvo pernelyg hiperbolizuotas. Elgetaujančių neįgalus kūno (arba psichikos) žmonių vaizdinys buvo populiarus to meto lietuvių kultūroje, nes turėjo gyvuojančios praktikos tradiciją. Pasak istorikės Rimos Praspaliauskienės, tyrinėjusios elgetų, valkatų ir plėšikų socialinio gyvenimo ir jo vaizdinių peripetijas XVIII a. pabaigos–XIX a. pirmos pusės Lietuvoje, „tikrieji arba ‘teisingi’ elgetos – tai renkantys išmaldą žmonės su fizine ar psichine negalia, senukai, našlaičiai, t. y. tie, kurie negali dirbti“¹³. Visuomenė ieškojo būdų jais rūpintis – steigė prieglaudą¹⁴, kuriose gyveno „prasčiokai, išsigimę akylais, raišais, didžiai kaltūnuotais ir ligotais, namuose nemaitinami, turėję ieškoti prie žmonių mielaširdystės“¹⁵. XIX amžiaus pradžioje Lietuvoje pradėtas ir neįgalių žmonių švietimas, kuriam impulsą davė Švietimo epochos socialinio patriotizmo idėjos, Europoje išpopuliarėju-

¹³ Rima Praspaliauskienė, *Nereikalingi ir pavojingi: XVIII a. pabaigos–XIX a. pradžios elgetos, valkatos ir plėšikai Lietuvoje*, Vilnius: Žara, 2000, 38.

¹⁴ Plačiau apie šią draugiją ir socialinę pagalbą elgetoms žr. Praspaliauskienė, 21–55.

¹⁵ Motiejus Valančius, *Raštai* 1, Vilnius, 1972, 123.

sios XVIII a. pabaigoje kilus vadinamajai varguolių emancipacijos bangai, raginusiai neigalaus kūno žmones, kaip ir kitus socialiai remtinus, ne tik filantropiškai šelpiti, bet ir šviesti, sudaryti sąlygas jiems patiems užsidirbti¹⁶. Įvairias negalias turinčių žmonių švietimo pradžia Lietuvoje laikomi 1805 metai: tuomet Vilniaus vyskupo Jono Nepomuceno Kasakovskio rūpesčiu į Vieną studijuoti surdopedagogikos¹⁷ išsiųstas misionierių kunigas Žygmantas Anselmas, grįžęs filantropiniais pagrindais Vilniuje jis įkūrė pirmąją kurčiųjų vaikų mokyklą. Vilniaus universitete, kuravusiame visas Vilniaus krašto mokyklas, net buvo įkurta speciali komisija (jos darbe dalyvavo profesoriai J. Lelevelis, M. Babrovskis, V. Herberskis), kuri modeliavo kurčiųjų mokyklos (dar vadintos institutu) veiklą pagal bendruosius to meto švietimo standartus. Vilniaus kurčiųjų mokykla veikė, kol buvo uždarytas universitetas, vėliau atkurta 1925 metais¹⁸. Sėkmingai neįgalių žmonių švietimo labai dirbo 1807 metais įkurta (veikė iki 1914 m.) Vilniaus labdarybės drau-

¹⁶ „Į judėjimą už emancipaciją buvo įtraukti ir ‘bedaliai varguoliai’. Tačiau čia emancipacija atėjo ‘iš viršaus’, nes vargu ar to būtų norėję imtis patys beraščiai, pusiau elgetos ir beturčiai. Vargšų, arba žemojo sluoksnio, problemą iš tiesų suvokė švietėjai. [...] Lig tol egzistavę vargšų namai neduodavo jokio išsilavinimo ir stokodavo būtiniausių techninių įrenginių, kad aprūpintų gyventojus darbu. Žmonės uždaromi tokiuose namuose, jie negali kurti šeimų. [...] Todėl pirmą kartą 1979 metais karališkuose Madrido vargšų namuose įrengta tekstilės verpykla, gaunanti valstybės pašalpa“ (Ulrich im Hof, *Švietimo epochos Europa*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, 190–191).

¹⁷ Surdopedagogika – defektologijos šaka, tyrinėjanti kurčių ir neprigirdinčių vaikų auklėjimo ir mokymo problemiką. Europoje kurčius ir neprigirdinčius vaikus pirmiausia pradėta mokyti XVII–XVIII amžiuje Ispanijoje (pradininkas P. de Ponsé, Ch. Bonetas). Pirmosios kurčiųjų mokyklos įkurtos XVIII a. pabaigoje Prancūzijoje ir Vokietijoje.

¹⁸ Vytautas Karvelis, *Anomalių vaikų mokymas Tarybų Lietuvoje*, Vilnius, 1969, 34–35.

gija¹⁹, ne tik steigusi prieglaudą vargšams ir neįgaliams žmonėms, bet ir ieškojusi tarp jų talentingųjų, sudariusi sąlygas jiems mokytis muzikos mokyklose.

Remiantis švietėjiškumo idėjomis Lietuvoje buvo globojami ir vadinamieji karo invalidai – jais rūpinosi 1924 metais generolo Vlado Nagevičiaus (žymaus to meto visuomenės ir kultūros gyvenimo dalyvio) įkurtas Karo invalidams šelpiti komitetas, steigęs karo metu suluošintiems žmonėms bendrabučius, amatų dirbtuves, skaityklą. Vienu iš minėto komiteto globotinių buvo ir Daunys, jis apie šį savo gyvenimo laikotarpį knygoje rašė: „Buvau priimtas į karo invalidų bendrabutį Kaune. Bendrabutis buvo karo ligoninėje. [...] Invalidai sveikino pavasarį, pro jį šypsojosi gyvenimas. Daugelis neturėjo rankų, kojų, bet akis džiugino pavasario grožis“ (63). Todėl tikėtina, kad elgetos vaizdinys Daunio *Vargo keliuose...* tebuvo tik stiprios emocinės reakcijos į ištikusią fizinę negalią prisiminimas, kuris čia pat interpretuotas kaip svarbus rašytojo gyvenimo posūkis: „Netekau šviesos ir mano gyvenimas pakrypo visai kitaip, negu kitų mano draugų“ (66). Juolab kad knygoje gyvenimas karo invalidų bendrabutyje prisimenamas ne kaip socialinės adaptacijos patirtis (ko galima buvo tikėtis po pirmosios jo reakcijos į savo regėjimo netektį), o naujų savo kūno galimybių pažinimas ir suvokimas.

Regėjimo netekties atvertos naujos kūno galimybės formavo aklo žmogaus fizinę tapatybę, ji *Vargo keliuose...* pristatoma kaip sudėtinga ir kintanti kategorija, kurios apibrėžtys paslankios, lemiamos daugybės ypatybių ir

¹⁹ Plačiau apie Vilniaus labdarybės draugiją žr. Egidijus Aleksandravičius, *XIX amžiaus profiliai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjunga, 1993, 243–253.

skirtingomis situacijomis įgyja vis kitus statusus. Reikėtų prisiminti, kad neįgalaus asmens savivokai kūnas yra jei ne centrinis, tai neabejotinai svarbus tapatumo akcentas. Ir ne vien dėl to, kad, pasak Giddenso, „Aš yra įkūnytas, o kūno kontūrų ir savybių suvokimas yra pagrindinių pasaulio tyrinėjimų, per kuriuos vaikas susipažįsta su objektų ir kitų asmenų bruožais, šaltinis“²⁰. Neįgalaus kūno, kai jis lyginamas su sveiku, *įsmeninimas* yra sudėtingesnis procesas. Pirmiausia todėl, kad kūno negalia suproblemina kinestetinio (laisvai judančio) kūno kaip *aš galiu* sampratą²¹. Kūno veiksmai ir jutimai, kuriuos kiekvienas žmogus patiria kasdien (eina, mato, girdi, kalba), yra substancyvus kūno galios požymis. Jo akivaizdoje kūno negalia (*negalėjimas* matyti, girdėti, kalbėti, judėti) tampa „kūno technikos“ (M. Maussas) pažeidimu, ribojančiu kūno judesių ir jutimų laisvę bei jos lemiamą asmens valią. Asmuo savo kūną pirmiausia patiria ne kaip *aš galiu* jausmą, bet kaip *aš negaliu* pojūtį. Ši patirtis svarbi asmens tapatumui (ypač mąstant apie kasdienę elgseną, socialinę ir kultūrinę raišką), nors, kaip teigtų emancipacinės neįgalumo teorijos, nebūtinai turi tapti esminiu jos formavimosi veiksmu. Tačiau visais atvejais neišvengiamas yra psichologinis individualių kūno galimybių *pažinimas* ir *pripažinimas* – kūno negalios įsisąmoninimo (jos įsmeninimo) procesas, kuris paprastai yra ilgas

²⁰ Giddens, 77.

²¹ Fenomenologiškai kūno raišką lietuvių literatūros tekstuose aprašiusios Giedrės Šmitienės teigimu, „[kūną] patiriame kaip *aš galiu jausmą* – galiu pasiekti, galiu nueiti, galiu atsisėsti. Kūnas pasirodo kaip „laisvės valiai laukas“. [...] Noriu pasiekti cigarą ir pasiekiu jį, pastebi Husserlis; noriu paimti telefono ragelį – pakeliu jį, rašo Merleau-Ponty“ (Giedrė Šmitienė, „Kūno fenomenologija“, *Kūno fenomenologija Alfonso Nykos-Niliūno tekstuose* [humanitarinių mokslų daktaro disertacija], Vilnius: 2005, 13–14).

ir sunkus. Šiame procese įgyta patirtis suformuoja individualią negalios sampratą, kuri remiasi kūno kaip *aš negaliu* pojūčiu ir iš jo kylančiu *žinojimu*, kaip tas *negalintis* kūnas *gali* gyventi patirdamas savitą ritmą, judesių choreografijas ar išnykusių jutimų perkėlimą.

Vargo keliu... pasakotojui patekus į naują ir nepažįstamą aplinką, kurioje gyveno įvairias negalias turėję žmonės, imamos pažinti lig tol nežinotos savojo kūno galimybės, jos knygoje detalai aprašinėjamos: „Aš jau nemačiau visai. Bet vis tiek norėjau žinoti visą savo aplinkumą. Iš draugų pasakojimų tikro vaizdo sudaryti nepavyko. Rankų jautrumas buvo neišlavėjęs. Daiktus rankose ilgai čiupinėdavau, bet sunkiai vykdavo įsivaizduoti tikrovės vaizdą. Draugus pažindavau iš balso, bet kuris iš jų be kojos, kuris be rankos, nežinojau. [...] Vėliau kiekvieną ėmiau pažinti iš balso, iš vaikščiojimo, paliesdamas rankomis. Kartais kitas paduodavo ranką ir tyli – jį pažink, – šposus krėsdavo. Bet aš greit pažinau visus ir jų fizinius trūkumus. Mūsų tarpe buvo Barčius, kurio galvoje buvo duobė. Ją jam „išskalė“ ties Daugpiliu bolševikai. Kiti be rankos, be kojos...“ (63–64)²² Negalinčiam matyti žmogui

²² Kaip *negalintis* matyti žmogus, patekęs į nepažįstamą aplinką, gali joje įsikurti – suvokti, joje prisitaikyti, juoba kai kitos kūno funkcijos (pavyzdžiui, rankų jautrumas) nėra išlavėjusios? Aprašinėdamas autentišką savo kūno patirtį Daunys atkreipia dėmesį ir kelia panašius klausimus, kaip ir žymusis Švietimo epochos prancūzų rašytojas Deni Didro savo kūrinyje *Laiškas apie akluosius regintiems pamokyti* (1749). XVIII amžiaus prancūzų švietėjai buvo atkreipę ypatingą dėmesį į įvairias negalias turinčius žmones, nes „žmogišką vertę jie pripažino tiek engiamiesiems, tiek gamtos nuskriaustiesiems“ (R. Plečkaitis, „Pratarmė“, *Deni Didro, Laiškas apie akluosius regintiems pamokyti* [iš prancūzų kalbos išvertė J. Spitrys], Vilnius: Lietuvos aklujų draugijos leidykla, 1977, 3). Didro laiškas, kuriame aprašyti rašytojo susitikimai su skirtingais aklais žmonėmis, klausinėjama apie jų kūno patirtis, rašytas prancūzų rašytojai de Puisieux. Mažai tikėtina, kad

nepažįstamoje erdvėje nesaugu. Todėl pirmiausia lyg ir bandoma pasitikėti šalia esančio žmogaus pasakojimu – tačiau greit nusiviliama, nes pasaulis, patiriamas per kitus, nėra tikras ir patikimas: „Iš draugų pasakojimų tikro vaizdo susidaryti nepavyko. [...] Kartais kitas paduodavo ranką ir tyli – jį pažink, – šposus krėsdavo“. Tiesioginio santykio su aplinka kūrimas autoriaus pradėdamas pasakoti pirmiausia prisimenant lytėjimo pojūtį, kurį Didro savo *Laiške apie akluosius regintiems pamokyti* vadino ypatingu regėjimo būdu²³. *Lytėjimo atmintis* (vėlgi Švietimo epochą siekianti sąvoka²⁴) bene labiausiai stimuliuojo aklojo vaizduotę, kurdama jutiminį erdvės vaizdinį, kurį neregiui reikėjo prisijaukinti: „Daiktus rankose ilgai čiupinėdavau, bet sunkiai vykdavo išvaizduoti tikrovės vaizdą“. Todėl lytėjimo atmintis lavinta kasdien liečiant šalia esančius daiktus, žmonių kūnus, taip jie atpažįstami, įsidėmimi: „Vakarais, kada jie suguldavo, eidavau jų apčiupinėti, nes guldami nusiimdavo protezus (dirbtines kojas, rankas). Toki vaizdai mane sukrėsdavo. Apžiūrėjęs imdavau mąstyti, ar beatmins ir supras išlaisvinta tauta, kiek dėl jos laisvės kentėta“ (63). Suluošintų, įvairių kūno dalių netekusių arba jų de-

formacijas patyrusių bendrabučio draugų kūnų lietimasis ne tik leido pažinti šalia esantį, bet ir formavo neįgalaus kūno žmonių bendruomenės vaizdinį kaip tiesioginę rašančiojo fizinę patirtį, žyminčią ne tik aklojo žmogaus aplinkos pažinimo galimybes, bet ir jo savivokos perspektyvas.

Daunio knygoje yra išpūdingų epizodų apie tai, kaip liečiant karo mūšiuose sumaitotus draugų kūnus autoriaus išgyventas ne tik fizinio, bet ir pilietinio bendrumo jausmas. („Apžiūrėjęs imdavau mąstyti, ar beatmins ir supras išlaisvinta tauta, kiek dėl jos laisvės kentėta.“) Tačiau regėjimo negalios nulemta atskirumo, vienišumo patirties atmintis *Vargo keliuose*... vis dėlto yra bene stipriausia: „Pavasaris. Žmogui norisi eiti, bėgti, veržtis kur į naujas erdves, o čia stoka, negalima. Blogiausiai jausdavaus sekmadieniais. Bendrabuty likdavau vienas besėdįs prie atviro lango. Virkdindavau kankles arba klausydavau, kaip Vytauto kalne dūdų orkestras liūliuodavo jaunimo pasivaikščiėjimus... gatvėje klegėdavo vyriški ir moteriški balsai. Galvą prispausdavau prie sienos ir galvodavau apie likimą, kuris mane uždarė tamsiuose rūmuose, kaip žiauriausioj nelaisvėj“ (64). Aklo žmogaus girdėti gatvėje klegančių vyrų ir moterų balsai ar Kauno Vytauto kalne sekmadieniais grojusio dūdų orkestro muzika knygoje tampa ne tik opozicija neregystės pasauliui – aplinkos audialumas patiriamas ir kaip regėjimo negalios akustinis pakaitalas, jutiminis garsais, lytėjimu, kvapais prisodrintos erdvės suvokimas, kurį iliustruoja ne vienas knygos epizodas: „Sode vakaras buvo gražus, švelniai šlamėjo medžiai. Galbūt žydinčios gėlės lingavo švelniausias savo galvutes – spalvotas taureles; mėnesio pilnatis ir žvaigždžių milijonai nuostabiai dabino aukštą dan-

rašydamas savo *Vargo kelius*... Daunys žinojo apie šį kūrinį (nebent buvo skaitęs studijuodamas Rygos aklių institutą, kuris garsėjo gausia ir turtinga akliams adaptuotų knygų biblioteka, tačiau faktinių žinių apie tai nėra). Didro *Laiškas*... Daunio atsiminimų kontekste yra įdomus, bandant suvokti, kaip aklo žmogaus fizinė patirtis galėjo plėsti reginčių žmonių fizinį pasaulio pažinimą, atverdama jų tarsi nepastebimas jutimines patirtis.

²³ Deni Didro, *Laiškas apie akluosius regintiems pamokyti*, 11.

²⁴ Didro minėtame veikale rašo: „Tiesi linija aklajam, ne geometriui, yra ne kas kita, kaip atgamintas ištemptas siūlo lytėjimo pojūtis; kreiva linija – atgamintas iškilas ar įgaubto kieto kūno paviršiaus lytėjimo pojūtis“ (Didro, 22).

gų“ (95); „Traukinys šnypštė, dardėjo, režė smarkiai ora“ (88). Jutiminėje erdvėje atrasti ir *savojo* kūno kontūrai, patirta *kita* (*kitokiais* nei reginčiųjų pasaulio jutimais paremta) jų steigtis: „Bet šviesos netekimas paveikė mano visą psichofizinę esybę. Apie neregystę galvoju daug, iki apsi-pratau. Ir sapnuodamas aš imu sapnuoti, kad neregys. [...] Jau yra taip, kad ir sapne ilgiau negaliu pasigėrėti šviesos vaizdais. [...] sapnuose, kaip ir gyvenime, vaikščioju amžinai tamsoje, jausdamas, kad visas maudausi tamsos versmėse“ (68). Slaugės atneštų alyvų šakelių kvapas (taip pat ir bičiuliška jos draugija) stimuliuoja neregio vaizduotę, žadindamas prieš akių traumą buvusio gyvenimo prisiminimus, taip atkurdamas prarastą neregio santykį su aplinkiniu pasauliu (pirmiausia jo sociumu) ir savo paties pakitusiomis kūno galimybėmis: „Į bendrabutį retkarčiais ateidavo labai gera mergaitė Marytė. Ji man atnešdavo alyvų šakelių. Bekvėpuodamas jausdavau ir vaizduodavaus pavasario grožį ir kryžstaujantį linksmumą. Marytė kartais išsivesdavo mane pasivaikščioti. Dažnai nueidavom į karių kapus. Imdavau rankom čiupinėti šaltus kryžius. Kapuose tyluma. ‘Ilsėkis ramybėj ir tebūnie lengva jums ši žemė, už kurią kariavot’, rezonuodavo mintys mano sieloje“ (64–65).

Karo invalidų bendrabutyje intensyviai reflektuojama pakitusi aklojo žmogaus fizinė tapatybė ir jos raiškos galimybės („Apie neregystę galvoju daug, iki apsi-pratau“) leidžia tarsi įsikurti naujoje savo kūno fizinėje realybėje ir nebesijausti joje naujakuriu. Tačiau prisiminus, kaip buvo atrasta nauja *savojo* kūno *oikumena*, *Vargo keliuose...* tuoj pat vėl grįžtama į socialinio gyvenimo erdvę – svarbų fizinės asmens raiškos pasaulį. Daunys savo atsi-

minimuose smulkiai pasakoja, kaip statėsi pirmuosius savo namus, pasinaudojęs tuomet veikusia valstybės šalpos sistema („Tada pasiėmiau savo pensiją pirmyn 3726 lt. Pirmasis taip vadinamas Karo invalidams pensijų įstatymas buvo visai netikęs. Pav., invalidas, 100% nu-stojęs darbingumo bei sveikatos ir reikalingas kito žmogaus patarnavimo, galėjo gauti 20–30 lt. mėnesiui. Taigi tokią pensiją imant galima tik druskos nusipirkti, o ne pastovų materialinį gyvenimą susidaryti. Taigi daugelis invalidų, kaip ir aš padariau, tą pensiją pasiimdavo „su kapitalizuota“, visam amžiui“, 67), kaip planavo savo verslą („Svajojau ir planavau verstis prekyba. Bet greit apimdavo mane baimė. Neturėjau nei brolių, nei seserų. Ką aš nematydamas veiksiu?.. Svetimomis rankomis tik žarijas žarstyti...“, 67), džiaugsmingai kūrė, deja, greitai ir skaudžiai iširusi šeima („Pamažu mano žmona ėmė nuobodžiauti. [...] Skaudžiausiai ėmiau jaustis, kai ėmė prikaišioti, jog jai esą gėda kur nors su manimi pasirodyti. Aš esąs aklas ir t. t.“, 72). Minėta socialinė ir asmeninio gyvenimo naujakurystė vis dėlto nesustiprino karo invalidų bendrabutyje išgyventos ir intensyviai reflektuotos regėjimo negalią turinčio žmogaus savivokos kaip savarankiško ir prasmingo žmogaus gyvenimo sąlygos, o atvirkščiai – ją žlugdė, menkindama asmens pasitikėjimą savo galimybėmis.

Iš Daunio atsiminimų matyti, kad bene stipriausias impulsas, sustiprinęs jo, kaip aklojo, sociokultūrinį tapatumą ir patvirtinęs jo gyvenimo prasmę, buvo rašytojo studijos Rygos aklių institute: „Po vestuvių penktam mėnesį gavau iš karo Invalidams Šelpti Komiteto pasiūlymą vykti Rygon į Aklių Institutą mokytis. Išsyk ėmiau abejoti – važiuoti ar ne. Žmona prisispyrus ragino. Širdies gilumoje no-

rėjau ten vykti ir aš pats. Buvo noro ką nors pramokti. Turėjau vos 25 metus. Mokytis niekad nevelu. Nusprendžiau vykti“ (72). 1872 metais Rygoje iš Lietuvos kilusios namų mokytojos Idos Valentinovič įkurtas Aklųjų institutas Daunio prisimenamas kaip ypatingas aklųjų švietimo židinys: „Vieta, kur institutas įsikūręs, vadinasi Strazdo *muiže*. Lietuviškai – strazdų dvaras. Institutas įkurtas 1872 m. Institutą sudaro keturi mediniai namai po du aukštu. Pastatyti gražiausioj vietoj prie pat Juglos ežero; prie pat instituto į ežerą įteka Juglos upė. Netoli miškas. Aplink institutą pristaityta daug vasarnamių su vaisiniais sodeliais. Ir pats institutas skęsta ošiančiame sode. Takai apšodinti gyvatvorėmis. Toks grožis ima pro apakusias akis tekėti giliai kur širdin ir ima atgyti žmogaus galybės likučiai“ (73–74). Rygos aklųjų institutas buvo pirmasis Pabaltijo regione, įsteigtas pagal Karaliaučiuje, Sankt Peterburge, Varšuvoje jau veikusių aklųjų institutų modelį. Daunio teigimu, „aklųjų skaičius institute svyruojantis nuo 120–150, iš jų mokyklinio amžiaus 20–25 asmenys. Aklieji be darbo nebuvo. Dirbtuvėse dirbo šepėčius, krepšius ir kt., mergaitės audė įvairius audinius. Prieš D. Karą institutas išsilaikė iš savo uždarbio. Išdirbiniai turėjo gerą rinką Rusijoje. Dabar institutas nepriklausomos Latvijos vyriausybės žinioje. Jam skiriamos stambios pinigų sumos“ (74). Institute aklieji buvo mokomi bendrojo lavinimo disciplinų, įvairių amatų ir muzikos meistrystės: „Nuo 1 d. rugsėjo prasidėjo mokslas. Mano draugai vieni mokėsi dirbti šepėčių, kiti kitų darbų, o aš pasiskyrčiau muziką – fortepjoną. Mokėmės ir bendrojo lavinimo srityje, kuriam tikslui buvo 3 mokytojai; muzikai buvo du mokytojai, kitiems praktiškiems dalykams po vieną. Be to, dar buvo 6 tarnaitės,

raštvėdys su trimis raštininkais, ūkvedys ir kiti. Viso 18 asmenų“ (74).

Rygos aklųjų institute dirbo įvairūs mokytojai, iš jų – ir regėjimo negalią turintieji („Muzikos klasėj radau mokytoją. Ji buvo akla iš prigimties. Baigusi tą patį institutą ir jau 35 metai kaip mokytoja. Mokytojos pavardė – p-lė Cybantė“, 74–75). Šis faktas Dauniui buvo ypač svarbus, nes akivaizdžiai rodė aklojo žmogaus intelektualines, socialines ir kultūrinės galimybes, kurių rašytojas entuziastingai ieškojo: „Aš smalsiai rinkau žinias, ar nėra aklų lietuvių ir kituose Vokietijos aklųjų institutuose. Pasirodė, kad Marburge yra viena akla moteris Ema Solodokaitė. Šias žinias suteikė aklas Dr. Strell. Solodokaitė kilusi iš Marijampolės. Ji 1927 m. gavo brandos atestatą. Paskutiniu laiku – 1932 m. Solodokaitė baigusi Marburgo universitetą su filosofijos daktaro laipsniu. Dr. Strell apie ją atsiliepė su dideliu malonumu – gerai“ (99). Asmeninius Rygos aklųjų instituto mokytojų pavyzdžius, įvairius pasakojimus apie žinomais tapusius aklius žmones (rašytojas ypač domėjosi kaip nors pagarsėjusiais aklaisiais lietuviais) Daunys savaip atpažindavo skaitydamas gausios instituto bibliotekos knygas, parašytas Brailio raštu: „Institute yra biblioteka, kurioje 1925 m. buvo 3000 knygų aklųjų šifru latvių kalba. Be to, daug vokiečių ir rusų kalbomis. Kartą užtikau išverstą į latvių kalbą ir atspaustą aklųjų šifru Vienuolio ‘Paskenduolė’. Man pasidarė jauku“ (74). Knygų skaitymas plėtė atsiminimų autoriaus erudiciją, formavo jo kultūrinį skonį, tvirtino jo – pasirinkusio muziko kelią (Rygos aklųjų institute Daunys mokėsi muzikos) – kultūrinę tapatybę:

Sakykim, aklas, turėdamas muzikališkų gabumus, neblogiau juos gali išvystyti kaip regintis. Tik reikia tam atitinkamų sąlygų. Aklam mu-

zika ne vien malonumas, bet dažnai esti ir profesija, iš kurios turi sau pragyvenimą. Prašau ir faktų. Paryžiaus aklųjų instituto visi mokytojai prieš D. karą buvo aklieji. Jie savo mokinius išmokydavo būti gerais fortepijonų derintojais, vargonininkais ir kompozitoriais. Dainininkė Wilgelmytė Ditz turėjo gražų balsą – soprano. Pianistas Lebermann'as koncertuose turėjo nemažą pasisekimą kaip akompaniatorius. Be to, pianistas Steffenhauer'is buvo pagarsėjęs savo kasmet rengiamais dideliais koncertais. Derintojas, kartu ir smuikininkas Gitzlerberger'is taip pat buvo pasižymėjęs kaip brendęs muzikas. Jis 1904 m. buvo paskirtas Augsburgio aklųjų instituto muzikos mokytoju ir buvo geras pedagogas, savo specialybės žinovas. Taip pat dar galima paminėti žymų muziką Gerlingą.

Austrijoje yra žinomi du garsieji muzikai – Laboras ir Steinbergeris.

Pas mūsų kaimynus latvius ir dabar dar tebegyvena keletas žymių aklųjų muzikų. Iš jų žymiausias yra Vilius Grudzenė – kompozitorius, parašęs daug duetų ir šiaip kitokių muzikos dalykų. Robertas Švarcas, kuris parašęs yra latvių valstybės prezidento maršą. (103)

Pasak Lennardo J. Davio, „tapatybę paprastai reprezentuoja sąmoningai akcentuojama asmens ypatybė (tai gali būti tautybė, lytis, pažiūra), tačiau, be jos, yra ir kitos asmens ypatybės, kurios taip pat dalyvauja kuriant tapatybę, nors iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad yra ne tokios reikšmingos“²⁵. Daunys, *Vargo keliuose... varddamas pasaulyje žinomų muzikų, turėjusių regėjimo negalią, pavardes, ne tik kalba apie šių žmonių įtaką asmeninei savivokai, bet ir kelia bendresnę aklo žmogaus tapatumo (ir visų įmanomų jo raiškos formų) problemą, primygtinai (vieną po kito pristatydamas vis kitus aklo žmogaus tapatybės rakurus) klausdamas: ar regėjimo negalia yra vienintelis šių žmonių savivokos kriterijus ir jų*

²⁵ Lennard J. Davis, *Enforcing Normalcy: Disability, Deafness, and the Body*, London, New York: Vero, 1995, 31.

asmenybių apibrėžtis? Ir, prisimindamas konkrečias savo gyvenimo situacijas, pats į šį klausimą atsako: skirtingų ypatybių buvimas ir asmens nevaržoma valia pasirinkti, kurią iš jų akcentuoti, yra svarbiausia autentiškos asmens savivokos sąlyga. Tai patvirtina Daunio pasakojimo apie studijų Rygos aklųjų institute – iš pirmo žvilgsnio lyg ir uždaroje, tik vienu (aklumo ir silpnaregystės) kriterijumi apibrėžtoje žmonių bendruomenėje – detales. Iš jų matyti, kad neregiai turi skirtingus pomėgius (pavyzdžiui, ne visi domisi muzika), skirtingas pasaulėžiūras, tautybes, ir tai rašytojas suvokia kaip esmines individualumo skirtis: „Institute buvo 8 lietuviai – neregiai Latvijos piliečiai. Su jais greit susižinojom ir suėję jausdavomės kaip Lietuvoje. Susipažinom ir su Antanu Šauliu, dar prieš karą baigusiu šį institutą. Karo metu institute buvo likę vos keli aklieji. Kiti buvo išvažinėję po visus Rusijos kampus. [...] Su Šauliu susidraugavau. Su juo eidavom pasivaikščioti, nuolat kalbėdavom apie mokslą, apie Lietuvą. Kalbos pritrūkus jis imdavo groti ilgesingai, švelniai ‘Kur bėga Šešupė’“ (76). Institute dėl tautinės skirties net konfliktuota: „Latviai dėl savo savotiško šovinizmo ėmė man nepatikti. Pastebėjau, kad latviai kartais neatjausdavo mūsų tautiškujų jausmų. Laikėmės tvirtai. Kada jie lyg nepastebėdami, lyg boikotuodami nieko mums nepareiškė nepriklausomybės šventės – 16 vasario proga, tą patį ir mes padarėme jų nepriklausomybės šventės proga. Ir jie suprato. Ir mūsų su jais šilta draugystė nesusikristalizavo“ (79). Tautinių konfliktų prisiminimas *Vargo keliuose... yra tik sąmoningas autoriaus ekskursas, iliustruojantis pagrindinę, jau minėtą, Daunio atsiminimų knygos mintį: neregystė negali tapti vieninteliu asmens savivokos kriterijumi, nes ak-*

las žmogus turi daugiau savivokos inspiracijų, ir visos jos yra svarbios.

Aklųjų bendruomenė: dingusios tautos dalies sugrįžimas

Regėjimo netektis ir jos diktuojamas *kitoks* gyvenimo ritmas (taip rodo kompozicinė *Vargo kelių...* dinamika) knygos pabaigoje autoriaus gana deklaratyviai interpretuojami ne tik kaip pasikeitusios (kitaip juntamos, patiriamos) individualios fizinės ir sociokultūrinės raiškos galimybės, bet ir kaip jo sąmonėje pakitusi tautos bei visuomenės samprata: suvokiama, kad viešojoje visuomeninėje ir pilietinėje erdvėje gali gyventi ir žmonės, turintys regėjimo negalią, kurie lig šiol tam viešajam kūnui lyg ir nepriklausė. Toks suvokimas iš esmės pakeičia ne tik viešojo gyvenimo, bet ir tautinės bendruomenės ribas, raginęs atsiminimų autorių tarsi „antrą kartą eiti į frontą“ – viešai prabilti apie sociokultūrinio konteksto kaitos būtinybę. Ir į šį raginimą atsiliepiama. Nors grįžęs iš Rygos į Lietuvą Daunys vėl susiduria ne tik su socialinio gyvenimo, bet ir akademinėmis problemomis – „1927 m. rugsėjo mėn. išlaikiau konservatorijoj Kaune stojamuosius egzaminus, bet nė vienas profesorius į savo klasę manęs, kaip aklo, nepriėmė. Liko man tik vienas kelias – mokytis toliau privačiai. Nieko nelaukdamas nuėjau pas ponią Herbert Handzinienę. Ji yra žymi pedagogė. Jos pirmas atsakymas man sukėlė abejonių, nes, pasak jos, jai dar nėra tekę mokyti aklą muzikos, bet greit prie visko pridėjo: – Gerai, bandysim. [...] Ir ketverius metus mokė be jokio atlyginimo“ (81) – imasi Lietuvos aklųjų instituto steigimo darbų. Rašytojas kreipiasi į profesorių Praną Avižonį, Mariją Stemžinską, kviečia Lietuvos ka-

ro invalidų suvažiavimą (vyko 1926 m. liepos 25–26 d. Kaune, Liaudies namuose), steigia Lietuvos aklųjų sąjungą, o vėliau ir Lietuvos aklųjų institutą: „Kartais imdavau net galvoti apie steigimą Lietuvoje aklųjų instituto. Bet galutinai nutariau eiti pirma prie aklųjų sąjungos steigimo, nes be tokios sąjungos niekas neišmąstytų steigti institutą. Savo sumanymą išdėčiau p. Šeštakauskui ir prašiau jo paramos organizavimo darbe. Mano sumanymui Šeštakauskas mielai pritarė. Nieko nelaukdamį pradėjom organizuoti organizacinį komitetą. Į komitetą pakvietėm invalidą Joną Barčių, kuriam pavedėm parašyti būsimos sąjungos įstatus. Pradėjom organizuoti visuotinį aklųjų suvažiavimą“ (77). Organizaciniai darbai nebuvo lengvi – trūko ir lėšų, ir visuomenės supratimo: „Reikėjo kreiptis į visuomenę. Bet tam buvo kliūtis ta, kad visuomenei apie visa tai nieko nepaaiškinta, mūsų siekimai jai visai nežinomi, nesuprantami buvo. Aklųjų mokymas mūsų visuomenės visai buvo nesuprantamas, beveik negirdėtas dalykas. Reikėjo per spaudą praskinti kelią“ (82). Tačiau nepaisant visko Daunio įsteigta ir Lietuvos aklųjų sąjunga, ir institutas, dalyvauta įvairiuose Europos aklųjų kongresuose (knygoje plačiau prisimenamas 1926 metais Karaliaučiuje vykęs kongresas).

Formaliai išpūdžiais apie aklųjų kongresą Karaliaučiuje Daunio atsiminimai ir baigiasi, tačiau juos pratęsia šioje knygoje taip pat spausdinamas rašytojo straipsnis „Mūsų akliedži“, jau publikuotas 1927 metais laikraštyje *Lietuvos Karo Invalidas*. Šis Daunio straipsnis – tarsi romantine retorika pulsuojanti prakalba (savo stilistika artima Basanavičiaus „Aušros“ programinei prakalbai) į latentinę lietuvių tautos dalį – regėjimo negalią turinčius jos piliečius. Pasak Daunio, „Lietuvoje yra daugiau

kaip 3000 aklųjų. 3000 žmonių nei gyvenančių, nei mirusių! Jie taip kaip ir kiti žmonės trokšta pažinti, kas gera, kilnu, bet sunkus gyvenimas neduoda jiems visko suprasti. Aklas nebesitiki pamatyti gražaus saulėto ryto, žvangančio pasaulio. Jam naktis, naktis ir naktis. Naktis ne žvaigždėta ir pripildyta lakštingalos dainų, bet ūkanota naktis. Tad laikas jau būtų mums lietuviams suprasti savo nelaimingųjų brolių būklę ir kiek galima jiems padėti“ (83). Nei gyvą, nei mirusią tautos dalį siekiama sugrąžinti į aktyvų tautos gyvenimą pasitelkiant tautinio tapatumo būtinybės argumentus, straipsnyje dėstomus pakilia herojine stilistika, kuriant, gręžiantis į praeitį, siekiant „prikelti praeitį“, priminti buvusį išskirtinį aklo žmogaus statusą, čia pat jį mitologizuoti: „Istorija mums sako, kad žiloje senovėje buvo daug Lietuvoje aklųjų. Tačiau jie tada buvo visų mylimi ir užlaikomi. Buvo tikėta, kad jie viską žiną [ir net dievo valią žmonėms apreiškę; tada aklieji buvo daugiausiai dainininkai ir kanklininkai. Jie dažniausiai gyvendavo prie didikų arba keliaudavo iš kaimo į kaimą džiugindami kaimo žmones. Taigi aklieji daugiausiai būdavo lyg vaidilos. Jie apdainuodavo garsius sentėvių žygius ir padrašindavo karžygius ginti tėvynę nuo priešų. Tie seni senužėliai jaunųjų karžygių buvo labai garbinami ir mylimi. Deja, tie laikai jau seniai praėjo. Senųjų papročių neliko. Nauji laikai, nauji žmonės, nauja tvarka. Viskas, kas mūsų tėvų ir sentėvių buvo gerbta ir mylėta – liko užmiršta. Atsirado nauja tikyba, atsirado tarp dievo ir žmogaus nauji tarpininkai. Senovės kunigai pasitraukė. Taip palengva aklieji seneliai buvo stumiami iš visuomenės gyvenimo. Nutilo tada garsios kanklės ir užmigo garsi padavimų senovė“ (84–85). „Naujais laikais“ Lietuvos invalidų būklė, ra-

šytojo manymu, tapo apgailėtina: „Apie 4–5 metus invalidai gyveno pavieniui, išsiblaškę visame Lietuvos krašte. Suprantama, kad jokio malonumo nebuvo pas save namiškiams laikyti elgetas – paliegėlius; dar nemaloniau turėjo jaustis patys invalidai kartais šiurkščioje šeimos atmosferoje. [...] Galbūt šiuo atveju daugiausia būtų galėjusi padėti invalidams gerai suorganizuota visuomeninė globa. [...] Bet pas mus nuo seno elgetavimas buvo ir tebėra laikomas natūraliu reiškiniu; šitokią pagalbos priemonę savo tylėjimu lyg ir siūlė invalidams visuomenė, juo labiau kad invalidas tada buvo pas mus visai naujas reiškinys“ (115–116). Nepelnytai užmirštą aklojo vaidmenį visuomenėje, Daunio teigimu, galima reabilituoti tik stiprinant regėjimo negalią turinčių žmonių ir visuomenės, kurioje jie gyvena, sąmoningumą: „Pažiūrėkime šiandien į šventas vieteles, kiek mes ten rasim nelaimės ištiktų žmonių. Jie sėdi daugiausiai prie bažnyčių, kryžkelėse ir prie stebuklingų vietų, prašydami išmaldos. Bet tokiose vietose sėdi daugiausiai seneliai ir senutės, kurie jau nieko negali daryti, kaip tik poterius kalbėti ir išmaldos prašyti. Bet kiek yra pas mus aklų jaunuolių, kurie dar pilni energijos, talentų ir pasiryžimo, bet skursta jie patys, nyksta visi jų gabumai ir norai dirbti. Kodėl? Jie negali pasiekti tikslo. Žūstančius žmones gelbėti darbas šventas. Tiesa, ne mes jiems atėmėme akis ir ne mes jiems galime grąžinti regėjimą, bet mūsų pareiga remti juos moraliai ir materialiai. Daugelis jaunuolių apako bedirbdami visuomenės darbą, todėl dabar visuomenė turi juos globoti. Tuo mes neduodame savo nelaimingiesiems broliams be laiko pražūti“ (84).

Tvirtai tikėdamas, kad „asmuo, netekęs kurio nors vieno organo, gali būti netekęs vienam, bet geras kitam darbui“ (116), Daunys pripa-

žįsta, jog XX amžiaus pradžios Lietuvoje tai nėra savaimė suprantama: „Gyvenam XX-tą kultūros ir technikos amžių, bet žvilgtelėjime į mūsų aklųjų būklę. Gėda prisipažinti, kad mes esame ne tik nekultūringi, bet ir beširdžiai, bejausmiai. Reikia pasakyti, kad mes tuo atžvilgiu gyvename dar kokį XV amžių. [...] Kitos valstybės yra toli pažengusios į priekį. Jau seniai suprato savo aklųjų brolių būklę ir pasistengė ją geriau sutvarkyti“ (85). Todėl didžiausia viltis, Daunio manymu, yra aklųjų švietimo, kuris tuometėje Lietuvoje buvo prislopintas, suaktyvinimas: „Einant paskutiniuoju oficialinio 1923 m. rugsėjo mėn. 17 d. Lietuvos gyventojų surašymo daviniais, Lietuvoje aklųjų yra 3129 žmonės. Iš jų vyrų 1389 ir moterų 1740. [...] Jų tarpe tik keletas aklųjų moka skaityti ir rašyti aklųjų šriftu. Kiti visai nemoka“ (87). Didžiausią dėmesį rašytojas siūlo kreipti į regėjimo negalią turinčio asmens individualumo ugdymą, per kurį galima atkurti dėl socialinės atskirties prarastus bendruomeniškumo įgūdžius: „Aklųjų mokymo įstatai turi būti kreipiami į tai, kad gabesniems akliesiems būtų padedama siekti aukštojo mokslo. Turi būti išdirbti metodai tikram pažinimui, kuris iš aklųjų vertas pirmenybėmis naudotis. Aklųjų materialinė padėtis daugiausiai besiremianti nuo pačių aklųjų asmens individuališkumo, tad aklajam surasti tik darbo dar nėra galutinis jo globojimo tikslas, bet būtų geriau jį patį padaryti naudingą darbui“ (92). Didžiausiu trūkumu straipsnyje laikomas gyvybingos aklųjų bendruomenės nebuvimas: „Visi Lietuvos aklieji nėra susispietę į tam tikrą bendruomenę ar šeimą, bet yra pakrikę po visą Lietuvą. Gyvenimas parodė, kad dirbant bendruomenėje galima kur kas daugiau padaryti ir geresnių rezultatų gauti, todėl akliesiems pa-

skirai gyventi yra labai sunku. Jie beveik nieko nemoka ir negali dirbti ir juos lengvai daug žiaurios gyvenimo bangos, iki visai pašalina iš gyvenimo arenos“ (84). Daunys neabejoja, kad tokią bendruomenę būtina kurti ir ji turi vienyti kuo įvairesnių socialinių sluoksnių žmones: „Aklųjų tarpe yra įvairių žmonių: vieni kilę iš inteligentų, kiti – iš vargo žmonių; jie daugiau ar mažiau jaučiasi likimo nuskriausti ir trokšta dirbti bendromis pajėgomis jiems galima darba. [Revoliuciniai šaukiniai: *duokit darbo!*] [...] Aklas kartais gali daugiau naudingų darbų atlikti kaip matantis, tik reikia duoti aklam galimumo išvystyti ir plėtoti jo gabumus. Yra pastebėta, kad aklieji lengvai išmoksta lietim ir klausos organais naudotis. Todėl daugelis aklųjų gerai išmoksta skambinti įvairiais muzikos instrumentais, rašyti ir skaityti knygas. Taip pat lengvai dirba ir kitokius darbus. [...] Teisybė, yra tokių aklųjų, kurie nieko nedirba ir dirbti nenori, pasitenkindami poterių kalbėjimu. Tat, žinoma, priklauso nuo žmogaus individualių savybių. Aišku, galima būtų ir tuos priversti dirbti, jei pas mus būtų aklųjų institutas“ (86). Straipsnis, pradėtas romantiniu atsigrėžimu į praeitį, baigiamas revoliuciniais ateities šūkiais: „Tad, broliai aklieji, kurie dar esate jauni, pilni pasiryžimo ir energijos, sukaupkite savo jėgas, nes greitai stosime į darbą. Dar daug žaliuojančių dirvonų mūsų krašte. Mūsų uždavinys yra dirbti ir dirbti. Tad visi susispieskime į laikiną Lietuvos širdį Kauną ir padavę vienas kitam ranką eikime į talką mūsų tėvynei Lietuvai“ (88). „Mūsų aklieji“ perspausdindamas vienoje knygoje su savo gyvenimo atsiminimais Daunys simboliškai apibendrino pagrindinę *Vargo kelius*... idėją, dar kartą paryškindamas pagrindinius jos aspektus: regėjimo negalios žmogaus savivokai, jo fiziniam

ir socialiam tapatumui didelę reikšmę turi kultūros erdvės patvirtinimas (visų pirma edukacinėmis inspiracijomis), kad tai yra reikšminga. Autorius savo straipsnyje į bendros fizinės patirties žmones kreipiasi „broliai aklieji“, pratešdamas XIX amžiaus pabaigos tautinio atgimimo kreipinį „BroLIAI lietuviai“. Toji tąsa simboliškai žymėjo ne tik kintančią neįgalaus kūno asmens tapatybės, bet ir tautinio bei visuomeninio sąmoningumo perspektyvą. Deja, ši perspektyva, nors gaivi ir gyvuojanti, liko tik teorinė. XX amžiaus pirmos pusės lietuvių visuomeniniame, kultūriniame gyvenime Daunio idėjos, kaip ir jo atsiminimų knyga, didelio rezonanso neturėjo.

Neišgirsta individualios patirties replika: kelios išvados

Taigi pagal universaliosios (fizinės, sociokultūrinės, tautinės) aklo žmogaus tapatybės principą perskaičius Daunio autobiografinę knygą *Vargo keliai / Atsiminimai iš kovų dėl nepriklausomybės ir aklųjų gyvenimo* atrodo svarbūs keli momentai. Pirmiausia savo atsiminimuose autorius išties pirmą kartą lietuvių literatūroje atvirai prabilo apie aklo žmogaus patirtį, atskleisdamas jo fizinės ir sociokultūrinės tapatybės formavimosi procesą. Jis iškėlė XX amžiaus pirmos pusės lietuvių kultūrai ir literatūrai naujas ir mažai reflektuotas problemas – Brailio rašto kaip savitos aklo žmogaus kultūrinės tapatybės sampratą; fizinės neregio savasties jautimiškumą, aklųjų švietimo ir kultūrinės bendruomenės sukūrimo svarbą. Todėl galima teigti, kad savo, kaip aklo žmogaus, gyvenimo istoriją Daunys parašė kaip svarbų viešojo bendruomeninio gyvenimo dokumentą. Parodydamas, kaip neįgalumo patirtys gali

transformuotis į savitą asmens kultūrinės tapatybės branduolį, autorius lietuvių kultūroje sukūrė savitą neįgalaus kūno asmens tapatybės modelį, pagrįstą laisvų sprendimų ir apsisprendimų sąmone, norinčia ir galinčia aktyviai dalyvauti savo tautos ir visuomenės gyvenime.

Kita vertus, pabrėžtinai akcentuodamas integralųjį neįgalaus kūno asmens tapatybės matmenį, siejantį kūniškąją, psichologinę, sociokultūrinę, tautinę žmogaus patirtį, Daunys atskleidė ir iš esmės suproblemino fizinės ir tautinės tapatybės jungtį. Suproblemino akivaizdžiai parodydamas jų glaudaus ryšio buvimą (jis ryškiausiai matyti kad ir iš tokio pat autoriaus psichemocinio nusiteikimo tampant Lietuvos kariuomenės savanoriu ir kuriant aklųjų bendruomenės viešąjį gyvenimą), kuris autoriaus suvoktas pagal formulę: darbas tautos arba jos dalies labui yra tas pats. Tačiau bendrame XX amžiaus pirmos pusės kontekste tokia fizinės ir tautinės tapatybės jungtis nebuvo suprasta. Nors rašytojo asmenybė ir jo darbai buvo įvertinti tuometėje Lietuvos valstybėje (Daunys apdovontas Vyčio ordinu), jis visada buvo interpretuojamas tik kaip žymiausias aklųjų bendruomenės – savitos Lietuvos viešojo gyvenimo subkultūros – atstovas. Be abejo, tokiai lokaliai Daunio idėjų recepcijai didelės įtakos turėjo jo literatūros kūriniai, taip pat ir *Vargo keliai...*, nepakankamas profesionalumo lygmuo, neleidęs patekti į bendrąjį tuometės lietuvių literatūros kontekstą ir taip tikėtis platesnio savo idėjų rezonanso (tai, pavyzdžiui, visai neblogai pavyko taip pat XX amžiaus 4 dešimtmetį debiutavusiai Ievai Simonaitytei, taip pat neįgalaus kūno rašytojai). Tačiau esminė menkos Daunio darbų kultūrinės recepcijos priežastis buvo tuometės tautinės sąmonės nepakankamas kultūrinis (o ne tik socialinis) jautrumas neįgalaus žmo-

gaus patirčiai ir universalioms jo tapatumo projekcijoms.

Taigi galima teigti, kad Daunio *Vargo keliais...* tebuvo tik retorinė neįgalaus kūno asmens tapatybės kaita bendrame XX amžiaus lietuvių literatūros diskurse. Tačiau lokalesniame regėjimo negalią turinčių žmonių subkultūros lauke ji veikė ir tebeveikia kaip svarbi jų

kultūrinės tapatybės atrama. Ryškiausias pavyzdys – Alvydo Valentos, vieno žinomiausių XIX amžiaus pradžios regėjimo negalią turinčių poetų, publicistinių straipsnių knygos pavadinimas: *Noriu būti gyvenimo dalininkas* (2000). Tai Daunio mintis, atsiminimų citata, tebegyvuojanti ir kaip aklo žmogaus universalus tapatumo nuoroda.

IDENTITY CHANGE OF THE DISABLE BODY DURING 1ST HALF OF 20TH CENTURY: ON THE ROADS OF MISERY. MEMORIES FROM THE BATTLES FOR INDEPENDENCE AND THE LIFE OF THE BLIND BY PRANAS DAUNYS

Aistė Birgerytė

Summary

The article introduces the first autobiography of the disabled in the 20th century Lithuanian literature – the memoirs of Pranas Daunys – *On the Roads of Misery / Memories from the Battles for Independence and the Life of the Blind*. In the context of the disability body studies, the article discusses different levels in the formation of the corporal identity of the blind person. The study emphasizes the importance of cultural space to the identity of the blind, which

is related to the Braille. The article explains the integrity dimension of the blind person's identity, which merges different experiences of personal life (the experience of eye trauma during the war and the memories of patriotic feelings), which are equally important to the personal identity. The research deals with the corporal and sensual self-perception of the blind, which is closely related to the social and public emancipation, changing the lines of national identity.

Gauta 2006 08 18

Priimta publikuoti 2006 10 07

Autorės adresas
Lietuvių literatūros katedra
Universiteto g. 5
LT-01513 Vilnius
El. paštas: tykus@takas.lt